

Boer in depressie Het einde van de kudde

Arend-Jan heeft zijn leven lang geboerd. Maar nu stopt hij. Voordat hij zichzelf niet meer in de hand heeft, net als die boer verderop.

door Paul Teunissen foto's Daniëlle van Ark

Die stal kon hij toch niet
afbreken?
Niet zolang pa nog leefde

De huishoudelijke hulp staat aan het fornuis. Ze hebben net samen zuurkool gegeten. Elke donderdag komt ze, van één tot vier. Het is een aangename onderbreking van de week. Arend-Jan (54) staat op, loopt de bijkeuken in en trekt zijn laarzen en zijn jas aan, moet bukken als hij door de deur naar buiten stapt. Hij heeft net verteld over die dag, 1 juni 2011. Dan wordt het hem soms te zwaar en moet hij even de deur uit. Buiten klinkt het geloei van zijn laatst geboren kalf. Het wil bij de andere twee, een stal verder op. ‘Het zijn toch kuddedieren,’ zegt Arend-Jan. Maar met die sneeuw op het erf wil hij geen risico lopen. Als boer alleen ben je kwetsbaar. Als er iets misgaat, is er niemand die toevallig even voorbij komt. Het blijven dieren van vijfhonderd kilo. Dus zal het nerveuze geloei nog aanhouden tot de vorst voorbij is. Drie dieren heeft hij nog. De rest is afgevoerd.

Onderscheiding

Die middag dat Arend-Jan haar vroeg te komen staat oudste zus Hanneke nog helder voor de geest. Zaten ze daar met alle broers en zussen, Arend-Jan tegenover hen. Toen had hij gezegd dat hij ermee zou stoppen. Ze kon wel zien hoe moeilijk hij het vond dat hij het familiebedrijf niet had kunnen redden. Er werd gezegd dat Arend-Jan nooit een ondernemer was geweest. Dat hij eerder mee had moeten gaan, maar nog pas vier jaar geleden kreeg hij een onderscheiding van de zuivelfabriek omdat hij in die tien jaar ervoor de beste kwaliteit melk had geleverd. Tjonge, wat was pa trots geweest als-ie het had mogen meemaken, zijn zoon en opvolger een prachtige onderscheiding. Maar pa was al gegaan en dat is achteraf maar goed ook, want niet veel later begon de ellende en die hield niet meer op. Zes weken na die onderscheiding kwam de brief waarin ze hem een ultimatum stelden. Dat hij binnen drie maanden de waarden van zijn melk op orde moest hebben, anders zouden ze niet meer van hem afnemen. Alsof die onderscheiding enkel een wrange grap was. Wist die persoon die hem die brief had geschreven er wel van? Om kleine boeren als hij maalden ze niet. Elke drie dagen denderde de tankwagen van Campina zijn erf op, pompte de tank leeg en een kwartier later was-ie weer weg. Hij had een computer moeten aanschaffen omdat ze waren gestopt de uitslagen van zijn melk op papier toe te sturen. Als je niet meer wist hoeveel melk een koe gaf, hoeveel calcium en eiwitten de melk bevatte, of er ziektekiemen waren, dan kon je geen bedrijf meer runnen.

In huis raakte zijn moeder steeds meer kwijt. Vergat ze waar ze kleren had gelegd, waren pannen verdwenen

Ze stelden hem een ultimatum. Om kleine boeren als hij maalden ze niet

arts het er in stukken uithaalde, zodat de koe het zou overleven. Maar veel vaker kwam het goed. Dat was machtig, zo’n dampend kalf dat werd afgelikt door de moeder, die grote zwarte ogen, de eerste ongemakkelijke pogingen overeind te komen. Als het een vaarskalf was uit een koe die veel melk gaf, dan was-ie dolgelukkig. Nam hij ma mee naar de stal om het diertje te laten zien. Achtentachtig was ze en ze werd al slechter, maar ze genoot er nog van om bij de dieren te zijn. Als het even kon, dirigeerde ze de beesten eigenhandig met haar wandelstok vanuit de wei zo de stallen in.

Dat ze nooit onder de beesten kwam te liggen. In huis raakte ze steeds meer kwijt. Vergat ze waar ze de kleren had gelegd, waren de pannen verdwenen.

Ander slag

Zijn oudste broer vond dat Arend-Jan eerder had moeten uitbreiden. Dat zat Arend-Jan niet lekker. Begon hij te denken dat-ie had gefaald. Dat-ie slecht met pa’s erfenis was omgesprongen. Zijn zus Hanneke zei hem dat hij in die dertig jaar een pracht van een veestapel had opgebouwd. En zijn erf lag er elk seizoen mooi bij. Samen met ma pootte hij plantjes langs het pad van de weg naar de voordeur. Als er een boom van ouderdom omviel, zorgde hij ervoor dat er een nieuwe kwam. Een efficiëntere boer had het zo gelaten, maar Arend-Jan was van een ander slag. Die hield van de eiken en berken op zijn erf. De weilanden, de paden en de sloten moesten er netjes uitzien. En hoeveel anderen waren er niet mee opgehouden? Alleen al in de laatste tien jaar hadden 25.000 boeren er de brui aangegeven omdat ze het niet meer konden bolwerken. Wat had Arend-Jan moeten doen dan? Moest hij meer koeien nemen om het rendabel te houden? Dan moest hij een nieuwe stal bouwen, er melkquotum bij kopen en extra grond voor de mestafvoer. En dat met die melkprijzen van toen, in 2009 betaalden ze minder dan 21 cent per liter. Je kon werken wat je wilde, maar aan het eind van het jaar hield je onder de streep niets over. En in 2015 zou het melkquotum eraf gaan, kon je er donder op zeggen dat elke boer meer ging produceren, zodat er een overschot kwam en de melkprijzen kelderden. Zijn grupstal was verouderd, zeiden ze. Als je het woord liet vallen, begonnen ze al met hun hoofd te schudden. Zelf mest ruimen, zelf tussen de koeien melken, want de dieren stonden aan de ketting. Pa had die stal in 1969 gebouwd, toen had iedereen ze nog. Pa wilde dat zijn beesten er netjes bij stonden, zonder mest aan hun vacht. Met hoorns aan de kop, wat een veel mooier gezicht was dan die afgezaagde, smalle koppen. Een moderne ligboxenstal betekende het afzagen van de hoorns, want anders gingen ze elkaar te lijf, kreeg je wonden. Toen was pa modern geweest, had hij melkleidingen laten aanleggen en een melktank, zodat ze niet meer met melkbussen hoefden te sjouwen, bussen van dertig liter die je in je rug gingen zittten. De boeren uit de omtrek kwamen kijken hoe pa dat had gedaan, waren vol bewondering over die futuristische werkwijze. Die stal kon hij toch niet afbreken, niet zolang pa nog leefde. Nadat pa was gegaan was hij gaan kijken bij een kameraad die voor acht ton een ligboxen-

Psychisch lijden onder boeren

De afgelopen jaren zijn talloze boeren in Nederland gestopt met hun bedrijf. Tussen 2000 en 2011 waren dat er 27.000. Vaak gaat het om bedrijven die generaties lang in de familie zijn geweest. De weg naar dat besluit – de druk van teruglopende inkomsten, de vraag of grote investeringen wel terugverdiend kunnen worden, het besef dat het familiebedrijf er spoedig niet meer zal zijn – brengt aanzienlijke psychische klachten met zich mee, leert de ervaring. Maar harde cijfers over het psychisch lijden onder Nederlandse boeren zijn nauwelijks voorhanden; op het platteland is weinig toegang tot GGZ-instellingen. Cultureel antropologe Lizzy van Leeuwen publiceert binnenkort haar onderzoek naar zelfdoding onder boeren, waarvoor ze in 2012 tal van nabestaanden interviewde. ‘Wat ik vaak te horen krijg, is dat boeren gewend zijn alles zelf op te knappen en ze het zoeken van psychische hulp als teken van zwakte zien. En hoewel er geen precieze cijfers zijn, blijkt zelfdoding bij deze groep wel degelijk regelmatig voor te komen. Niet zelden komt het voor de omgeving als een verrassing.’

stal had laten bouwen, met een melkrobot van drie ton in het midden. De koeien liepen vrij rond. Gingen vanzelf in de robot, die registreerde welke koe hoe laat hoeveel melk had gegeven. Als er eentje zo gewiekst was voortijdig de machine in te stappen voor een extra portie krachtvoer, dan kreeg ze een kleine schok via een draadje bij haar achterste, zodat ze de poort uit sprong. Een mestrobot reed van wand naar wand. Een andere robot veege de hooi vanuit het midden naar de hekken, zodat er continu te eten was. Volledig geautomatiseerd. ‘Mooi toch,’ zei de kameraad. Alles werd zo doorgestuurd naar de computer in zijn kantoor. Het zag er efficiënt uit, maar je stond amper nog tussen je dieren. En er waren enorme bedragen mee gemoeid. Moest-ie zich een hypotheek op de hals halen. Hij liep al tegen de vijftig, zat zonder opvolger. Tot aan zijn pensioen zou het nog wel gaan op de manier waar op hij het altijd had gedaan, dacht hij.

Veel alleen

Drieënveertig jaar geleden waren ze naar Diepenheim gekomen, vanuit Eibergen. Dat dorp wilde destijds uitbreiden, er moest een snelweg komen en die zou over de grond van zijn vader lopen. Ze konden maar beter ergens anders beginnen, zeiden ze van de gemeente. Elf was Arend-Jan toen. Zijn vader had getwijfeld of hij het zou doen. De boerderij in Diepenheim was een plaatje, met die balken in de muren, een woonkamer waarvan alle wanden met Delfts blauwe tegels waren bezet. Allemaal schitterend, maar van mooi kon je niet leven. De stallen waren verouderd, klein en donker. Maar alle grond lag rondom de boerderij. En pa had zijn jongens. Ze zouden het wel redden samen. Dus waren ze met beesten en al vanuit Gelderland naar Overijssel getrokken. Een hele operatie, weet Arend-Jan nog. Pa had er tegenop gezien zijn eigen boerderij te moeten verlaten, maar ze waren warm ontvangen in hun nieuwe buurt. In Eibergen woonden ze tussen geloofsgenoten, in de nieuwe omgeving waren ze de enige protestanten tussen voornamelijk katholieken. Eerder had Arend-Jan vriendjes gehad, maar op de school met de bijbel zat hij met één jongen tussen allemaal meisjes. Die

Zijn vader was in vrede gegaan, op dit erf. Dat wilde hij ook voor zijn moeder

oude vriendjes waren in het begin nog gekomen, maar zoiets verwatert en toen zat-ie veel alleen. En was-ie van lieverlee steeds meer met pa opgetrokken. Eibergen had wel uitgebreid. De boerderij staat er nog, omringd door woonhuizen. Alleen die snelweg is er drieënveertig jaar later nog steeds niet. Pa was in zijn laatste periode lichamelijk snel achteruit gegaan. Misschien was het wel die val jaren eerder uit de boom die hem opbrak, toen een gesnoeiende tak de ladder onder hem vandaan had gemaaid en hij met een paar gebroken ruggenwervels kwam te zitten. Maar lange tijd was-ie nog met de rollator de stal in gehobeld om naar de beesten te kijken. ‘Ie heb een mooie kudde,’ zei hij dan. Pa was een liefhebber, net als hij. Die kon uren bij de beesten staan. Alleen de laatste weken was hij niet meer uit bed gekomen. De arts zei dat hij naar het ziekenhuis moest, maar pa wilde op zijn erf blijven en zo was het gegaan. Ma en hij hadden hem tot het laatst toe verzorgd. Hadden ze nog een mooi gesprek gehad, pa en hij. Pa had hem bedankt voor alle hulp. ‘Het spijt me dat ik je moeder en jou nu moet achterlaten,’ zei hij nog. Een half uur later had hij zijn ogen voor het laatst gesloten.

Zijn vader was in vrede gegaan, op zijn eigen erf. Dit geschenk wilde hij zijn moeder ook geven. Haar hele leven had ze zich over hem ontfermd. Als de anderen kritiek op hem hadden, had ze hun de mond gesnoerd. Het zou wel gaan, dacht hij. Als hij er maar voldoende op uit bleef gaan, naar familie, naar het dorp, de vrolijkheid opzoeken, dan zou hij het wel volhouden.

Disco

Dat hij pa zou opvolgen, was niet vanzelfsprekend geweest. Zijn oudere broer wilde ook wel boeren. Dat Arend-Jan als vierjarige al op zijn laarsjes achter pa aan zoude en mee prutste, deed daar niets aan af. Het werk was hem op het lijf geschreven. Zo graag als hij tussen de

dieren was, zo ongemakkelijk vond hij het tussen de mensen. Thuis aan tafel kon hij wel met ze overweg, ook al vonden ze hem een stille. Maar hij ging niet graag het erf af. Soms naar een verjaardag, als pa en ma ook gingen. Uiteindelijk waren zijn broers en zussen uitgevlogen. Eentje ging in Groningen studeren, een ander in Delft. Zijn oudste broer ging voor een jaar naar Canada. Toen hij terugkwam, had hij in militaire dienst gemoeten. Al die tijd had Arend-Jan met pa op de boerderij gewerkt. Toen had de oudste broer wel gevoeld dat hij zijn eerste recht op opvolging niet meer kon opeisen en was hij docent geworden aan de landbouwschool. Later had ma wel eens geroepen dat hij eropuit moest gaan, naar de kermis of de disco, om een meisje te ontmoeten. ‘Nuh, het hoeft niet,’ zei Arend-Jan dan. Die paar keer dat hij met zijn zus mee was geweest, had hij zich ongemakkelijk gevoeld tussen die druktemakerij. En de andere ochtend ging om halfzes de wekker weer af.

Überras

Vernieuwd had hij ook. Toen hij op zijn zesentwintigste het bedrijf van zijn vader overnam, was hij Holsteiner-bloed aan de veestapel gaan toevoegen. Pa was er niet enthousiast over geweest. Die was trots op zijn MRIJ-stamboekvee (uit het Maas-Rijn-IJsselgebied). Dat waren robuuster dieren, flinke lijven, hoge uiers, stevige poten, goed veel vlees. Die waren naast de melk ook geschikt voor vleesproductie. Maar specialisatie was de toekomst, wist Arend-Jan, en dus moest de melkproductie omhoog. En die gratenpakketten, zoals zijn vader de Holsteiners noemde, Amerikaans fokmateriaal, die gaven veel meer melk. In de loop der jaren was zijn melkproductie enorm gestegen. Zijn veestapel bestond inmiddels voor zeventig procent uit Holsteinbloed en voor nog maar dertig procent uit MRIJ-bloed. Maar de druk om meer te produceren had hij steeds gevoeld. De prijzen daalden en je moest je quotum vol krijgen, anders raakte je een deel kwijt. Koeien, ook de zijne, waren steeds meer opgekweekt tot een melkproducerend *überras*. Maar je kon niet ongestraft tegen de natuur in blijven roeien, zonder dat die een keer terug sloeg. De meest doorgefokte beesten, die wel veertig liter melk per dag gaven, hadden een zwakkere gezondheid. Na het kalveren ontwikkelden ze vaak lebmaagproblemen. Dan was het van binnen nog heel ruim en kwam de maag op de verkeerde plek terecht. At zo’n koe niet meer omdat ze het voedsel niet kon verwerken. Ze brandt zichzelf op, werd er dan gezegd. Moest je met wat kerels die koe een paar

In therapie heeft hij geleerd: niet thuis blijven zitten

keer om haar as wentelen, en als je geluk had dan viel de maag weer op zijn plaats. Als dat niet lukte en een operatie ook niet slaagde, dan moest zo’n dier weg. Kon je het afschrijven. Andere dieren kregen na het kalveren botproblemen, vanwege een tekort aan calcium en magnesium. Zag je zo de poten zijwaarts onder ze vandaan schuiven. Moest het dier aan een infuus en met een takel weer op de poten worden gehesen. Maar als er te veel was gescheurd, dan was er niets meer aan te doen. Moest de dierenarts met een spuit komen. Bond Arend-Jan een touw om de poot en sleepte het achter de trekker naar de weg. Leuk was het niet, maar te sentimenteel kon je niet worden als je met levende have werkte.

’s Nachts aan de wandel

Maandag 14 december 2009 was hij als alle dagen om halfzes opgestaan en naar de stallen gegaan om te gaan melken. Als vaker de laatste tijd had hij liggen tobben over zijn veestapel, die met ziektes kampte. De zuivelfabriek had laten weten dat de waarden van zijn melkleveranties aan de grens van het toelaatbare lagen. De koeien hadden problemen met de uiers. Er was nauwelijks ventilatie, zeiden ze van de inspectie, waardoor de dieren met schim-

Waarheen de veehandelaren gingen, wilde hij niet weten. Zodra ze van zijn erf af waren, was het voorbij

mels kwamen te zitten. ‘Je moet zorgen dat de koeien na het melken overeind blijven.’ Als ze met open spenen op de grond gingen liggen, kreeg je besmetting. Hij had geprobeerd ze met krachtvoer staande te houden. En van lieverlee was hij de stal met formaline gaan reinigen, maar de problemen hielden aan. Straks zouden ze geen melk meer van hem afnemen. Dan moest-ie het zo de sloot in pompen. Vijf koeien met de slechtste melkwaarden had hij weggedaan. Daarmee was hij aan de eisen van de zuivelfabriek gaan voldoen, maar zo kon het niet doorgaan. Straks hield-ie geen beest meer over. Eerder had-ie er met ma over kunnen spreken, maar die was in slechte doen geraakt. Ging steeds vaker ’s nachts aan de wandel, kwam ze aan zijn bed. Moest-ie haar gerust stellen. Ma waste nog zijn kleren, kookte het eten. De maaltijden waren steeds eenvoudiger geworden. Aardappelen en appelmoes. Dat lukte wel. Het vlees dat ze erbij maakte, moest regelmatig terug in de pan. Dan zat ze er verdrietig bij. ‘Ik doe vreselijk mijn best, maar het gaat niet meer.’ ‘Gif niks, moe,’ zei hij dan. ‘Samen redden we het wel.’ Dan kwam hij overeind en legde het vlees in de pan en braadde het opnieuw. Om zes uur zou ze, als altijd, met een kop thee en beschuit de stal in komen. Nieuwigheden waren binnen een paar minuten uit haar geheugen gegleden, maar de oude dingen kon ze nog goed. Hij had al vijftien koeien gemolken, was vooraan begonnen en werkte zo door naar achteren. Om halfacht zou de melkwagen komen. Waar bleef ze toch? Anders kwam ze altijd na vijf koeien al aanzetten. Hij zette de melkmachine op de grond, kwam overeind en zag door het raampje dat het licht in de keuken brandde. Verslapen had ze zich niet. Daarna keek hij naar de koeien met hun volle uiers, die onrustig stonden te drementelen.

Als een baksteen

Ze lag in de bijkeuken. Direct had hij de arts gebeld. Binnen een half uur stond het erf vol met mensen, de thuiszorg, de bureu. Hadden ze ma in de ambulance geladen en van het erf afgereden. Hij was bij de koeien gebleven, want de uiers stonden op springen. Een gebroken heup, zeiden ze later in het ziekenhuis. Het herstel ervan zou lang duren. Hij moest maar eens goed nadenken waar ze heen zou moeten. Hij weet het nog precies. De oorverdovende stilte toen hij die middag aan de keukentafel zat. Vijftig jaar lang was er altijd iemand geweest om tegen te praten, over het vee, over het land. Na zijn pensioen waren pa en ma er wel eens een dagje op uit gegaan. Eén keer zouden ze vijf dagen naar Limburg, maar de ande-

re avond waren ze alweer thuis gekomen. Hadden ze het meeste wel gezien en verlangden ze naar hun eigen bed. Pa had uitgebreid geïnformeerd naar de beesten, alsof-ie van een wereldreis terugkwam. ‘De stilte viel als een baksteen op mijn hoofd,’ zegt hij als anderen naar die middag vragen. Toen was het hem uit handen gegleden. Ma was niet meer teruggekomen. Na een paar weken was ze naar een verpleegtehuis gegaan, voor mensen met alzheimer.

De hel

Dorpsarts Luc de Vries heeft het in de vijftien jaar dat hij nu hier nu werkt allemaal zien gebeuren. Hoe kleine boeren als Arend-Jan ver-

malen worden tussen de markt en de landbouworganisaties. De generatie van rond de vijftig, vaak nog met hoogbejaarde ouders op het erf die vernieuwing tegenhouden, die werkt zoals ze het al dertig jaar doet. Die aan steeds meer regels moet voldoen, nooit heeft geleerd over schaalvergroting en digitalisering, die geen tonnen heeft voor vernieuwing. Hij kan je zo meenemen naar vijf boeren die in dezelfde situatie zitten. Langzaam wordt ze de adem afgeknepen. Uiteindelijk moeten ze opgeven, gaan de beesten weg, gaat de grond naar een grote boer, wordt het erf verkocht aan

‘De stilte viel als een baksteen op mijn hoofd’

een stel uit de Randstad dat de schuren laat platgooien en er een mooie boerderette van maakt. De oude bewoners verdwijnen geruisloos naar een rijtjeshuis of een serviceflat. De Vries had Arend-Jan wel eens opgezocht. Dan begon hij over de grond die te nat was, en het gras moest nog ingekuild worden, en de andere dag had-ie met zijn been tussen de muur en een koe gezeten. Boeren praten niet snel over wat er in hun hoofd omgaat. Die hebben niet eens een woord voor dat gevoel dat hen beheerst. Een boer redt zich wel. Dat heeft-ie altijd gedaan. Als Arend-Jan het moest omschrijven, dan was het alsof hij al tijden met een zware griep onder de leden zat. Het zou wel weer beter gaan. Een paar kilometer verderop was een boer in het nieuws geweest. Daar moest hij vaak aan denken. Die had zijn veestapel te gronde gericht. Zoiets ging niet van de ene op de andere dag. Het is geen onwil of laksheid. Het is als een klem die zich geleidelijk maar onherroepelijk om je sluit. En als je eenmaal over een punt heen bent, is er geen weg meer terug. Dan gaat het snel. Binnen een paar dagen is de hel los in zo’n stal. Zo moet het gegaan zijn, bij die boer en zijn vee. Dat-ie van ellende niet meer overeind kon komen, uit schaamte geen mensen op zijn erf liet. Zelf kwam die boer ook niet meer in de stallen. Te moeten zien hoe de koeien onder de stront zaten, het loeien van de in doodsnood verkerende beesten, de kadavers die her en der op de grond lagen. Hemelsbreed misschien vijf kilometer. En bureu had-ie ook. En familie. Toen was Arend-Jan naar de dokter gegaan en had hij het verteld. Dat hij niet meer sliep, de stilte niet verdroeg. Dat die nare gedachten niet meer uit zijn hoofd wilden, dat hij bang was dat er iets vreselijks zou gebeuren.

Boeren praten niet over wat er in hun hoofd omgaat. Een boer redt zich wel

De dokter had hem medicijnen gegeven zodat hij beter zou slapen, rustiger werd. Die had wel gezien dat het daarmee niet gedaan was en had hem doorgestuurd naar het ziekenhuis. En daar hadden ze ook in de gaten dat het menens was. Daarom was hij er een tijdje gaan slapen. Overdag reed hij terug naar de boerderij, zodat-ie de dieren kon doen. Ze vonden het heel wat, een boer op hun afdeling. Dat zag je niet zo vaak. Er was een werkhulp gekomen. Als Arend-Jan naar dagtherapie moest, nam die zijn werk over. Ook in de weekenden hielp die mee. Maar na een jaar was hij nog niet de oude. De gedachte om alleen die problemen met zijn diergezondheid het hoofd te moeten bieden, de angst weer zo’n brief van de zuivelfabriek te krijgen, maakten het hem zwaar te moede. Dus had hij de hele familie bijeen geroepen en had hij gezegd dat-ie ermee zou stoppen. Het is best, zeiden zijn zussen. ‘Je heb et goot e doane.’

Hoorns aan de kop

1 juni 2011 zou zouden ze gaan. Die ochtend was hij om vijf uur samen met zijn oudste zus naar de stallen gegaan. Had hij ze nog een keer gemolken. Stuk voor stuk had hij ze bekeken. Keken ze naar hem met die grote glanzende ogen. Zouden ze zijn verdriet lezen? Sommige beesten waren al tien jaar oud. Dag en nacht had hij met ze gewerkt. Hun namen had hij met krijt op de balk geschreven. De veehandelaars waren komen kijken. Ze hadden gemekkerd over de hoorns. Die moesten eraf, dan waren ze beter te verkopen. ‘Niks ervan,’ had hij gezegd. ‘Ze gaan met de hoorns aan de kop van mijn erf af.’ Maar hij was er niet gerust op. De veearts kon het transport nog verbieden. Dan moest het alsnog gebeuren. Dat was een vreselijk gezicht als die hoorns eraf gezaagd werden. Spoot het bloed er horizontaal uit. Het was net of je recht in de kop kon kijken. De eerste veewagen was al om halfzes gekomen. Arend-Jan kalmeerde de nerveuze dieren zodat ze rustig de wagen in gingen. Handelaaren wilden nog wel eens grof te werk gaan, maar nu dorsten ze zijn koeien niet aan te raken. Waarheen ze gingen, wilde hij niet weten. Zodra ze van zijn erf af waren, was het voorbij. Allemaal waren ze gekomen, zijn broers, zussen, de bureu, een kameraad. Er was een gevoel van saamhorigheid gegroeid. Er was steeds koffie gekomen, mensen hadden oude verhalen opgehaald. En toen die middag de laatste wagen van het erf reed, waren ze met zijn allen in de keuken gaan zitten.

Boer zoekt vrouw

Nu zit hij daar op zijn erf, met nog drie pinken die over een paar weken weg zullen gaan. De grond heeft hij nog, hij verkoopt gras en maïs,

Steeds groter

Door schaalvergroting in de veehouderij ondergaat het platteland een metamorfose. Bestaande stallen worden vervangen door schuren die ogen als industrieloos en een veelvoud aan melk- of mestvee kunnen herbergen. Dat kippen en varkens in de intensieve veehouderij niet in de buitenlucht komen, is bekend, maar dezelfde tendens is er binnen de melkveehouderij. Inmiddels staat 35 procent van de koeien het hele jaar door binnen. In Nederland werkt 2,5 procent van de boeren op een biologisch verantwoorde wijze. ‘De vraag is waar de samenleving naartoe wil. Ook wat bedrijfsgrootte betreft,’ zegt Imke de Boer, hoogleraar dierlijke productiesystemen aan de Universiteit van Wageningen. ‘Moet er een maximum komen voor het aantal dieren op een veehouderijbedrijf? Als de burger het van belang vindt dat er geen megastallen komen, dat koeien buiten staan, dan moeten ze er in de supermarkt naar handelen door bewuster te kopen. En als wij vinden dat het landschap op een bepaalde manier gewaarborgd moet blijven, dan moet je er geld voor over hebben, via de overheid die er waarde aan toekent. Dan kunnen vooral kleinere boeren daar een rol in krijgen door via landschapsbeheer een deel van hun bestaan op te bouwen. We geven het met zijn allen vorm.’

en is zoekende naar passende boerenarbeid. In therapie heeft hij geleerd dat hij niet thuis moet blijven zitten. Naar buiten moet-ie. De wereld tegemoet, want hij is er nog niet. Op papier staat geschreven wat hij allemaal heeft ondernomen. Hij schildert, koeien in allerlei kleuren, werkt als vrijwilliger bij de natuurvereniging, bezoekt zijn moeder drie keer per week in het verpleegtehuis. En laatst was hij op een wandelweekend voor alleenstaanden geweest, in de Drenense duinen. Toen de vertrekdatum naderde, had hij er steeds meer tegenop gezien, maar gegaan was-ie. Ongelooflijk hoe dat ging, dat je met twintig vreemden in een bos stond en je binnen de kortste keren met elkaar aan het praten was over allerlei zaken. Met een vriendin was hij zelfs naar een concert van Doe Maar gegaan, in het Gelredome. Als je dat twee jaar geleden tegen hem had gezegd, had hij je voor gek versleten. De grenzen van zijn leefwereld waren toen dezelfde geweest als die van zijn erf. Hij heeft overwogen zich voor het nieuwe seizoen van *Boer zoekt vrouw* in te schrijven. Een vrouw op het erf, dat zou geweldig zijn. ■